

Carambole!

De nacht van Wiegel in de parlementaire geschiedenis

Johan van Merriënboer

Wat doet een biljarter wanneer hij de pot kan uitmaken met een simpele stoot? Zijn tegenstander heeft de ballen klaargelegd in een driehoekje, luid roepend: 'Jij mag helemaal niet scoren!' Wat doet een ervaren biljarter dan? Hij zou toch geen knip voor z'n neus waard zijn als hij de handdoek in de ring wierp? Hij staat op, loopt langzaam naar de tafel, hij krijt, bekijkt het spel op het laken vanuit elke hoek. Het publiek stroomt toe. De biljarter kan niet meer terug.

Op woensdag 19 mei 1999 's nachts om half twee sneuvelde het correctief referendum kort voor de eindstreep, na een debat van zestien uur. Het voorstel om dit nieuwe staatkundige instrument in de Grondwet op te nemen, kreeg in tweede lezing uiteindelijk steun van 49 van de 75 leden van de Eerste Kamer, één te weinig om de horde van tweederde te nemen. Die nacht voltrok zich een spectaculair schouwspel met een spanningsboog die intact bleef tot aan de verrassende ontknoping: het 'tegen' van vvd-coryfee Hans Wiegel. De Nederlandse tv-kijker bleef massaal op. Een speciale uitzending op Nederland 2 van middernacht tot twee uur trok 440.000 toeschouwers en werd bovengemiddeld gewaardeerd met 7.4 als topamusement.¹ De volgende dag kwamen alle ministers in spoedberaad bijeen. Een paar uur later bood minister-president Kok de koningin het ontslag van zijn kabinet aan.

De nacht van Wiegel ligt nog te dichtbij om hem parlementair historisch goed te duiden. Blijft het bij een rimpeling, een kamikazeactie van een afgedankt leider? Is het gekramde kabinet wankel geworden of staat het steviger? De nieuwe politieke leiders – Melkert, Dijkstal, De Graaf – werden op de proef gesteld. Hoe staat het met hun prestige? En hoe geduldig is de minister-president? Kok zegt dat hij helemaal niet geïrriteerd is dat parlement en media hem doorlopend voor politiek kruimelwerk laten afdalen van zijn Olympus, maar zijn gezicht verradt dat hij er weinig lol in heeft. Houdt hij dat nog lang vol? De toekomst zal leren of de nacht gevolgen heeft voor de acceptatie van het referendum, de bevoegdheden van de Eerste Kamer, de potentie van D66, de eenheid binnen de vvd, de stijl van het politieke bedrijf. Een politiek incident kan ook onvoorspelbare gevolgen hebben. Misschien was dit een première en volgen er nog meer nachten van Wiegel. In de nieuwe Eerste Kamer, die op 8 juni 1999 geïnstalleerd werd, kan de paarse coalitie rekenen op 38 zetels, een meerderheid van één. Wiegel zit comfortabel op de wip!

De portee van de nacht van 19 mei 1999 is op dit moment dus niet te overzien. In welke richting de ontwikkelingen gaan, kan misschien worden afgeleid uit een analyse van de nacht en wat daaraan vooraf ging. Wie is Hans Wiegel en wat bezielt hem? Wat gebeurde er precies in die dramatische nacht? Wat waren de directe politieke gevolgen? Heeft zich ooit een precedent voorgedaan in de parlementaire geschiedenis?

JOHAN VAN MERRIËNBOER

Wiegel en de vvd

In maart 1972 schreef Wiegels politieke peetvader, vvd-senator Harm van Riel: ‘Wat wij nodig hebben is een hyper-intelligente Koekoek met verantwoordelijkheidsgevoel, maar die de taal van de massa spreekt.’ Hij moest de kiezers lokken door in te spelen op hun onbewuste emoties – angst voor het socialisme, angst voor verandering – en hen tegelijkertijd in de waan laten dat zij rationeel handelden.² Zo’n soort Koekoek maakte sinds april 1967 deel uit van de Tweede-Kamerfractie van de vvd: Hans Wiegel. Op dat moment was hij 25 jaar, toen het jongste kamerlid uit de parlementaire geschiedenis. Hij staaakte zijn rechtenstudie en koos voor de praktische opleiding tot carrièrepoliticus. Wiegel was de zoon van een hardwerkende geschoolde arbeider uit Amsterdam, die na de oorlog een eigen bedrijf opbouwde. De vvd had hem in 1967 binnengehaald om een brug naar de jongeren te slaan. Dat was rijkelijk laat. De partijtop had de stormachtige maatschappelijke ontwikkelingen van de jaren zestig niet kunnen bijbenen. Traditionele normen en gezagspatronen werden alom sterk bekritiseerd. Vooruitstrevende liberale jongeren volgden Hans van Mierlo en Hans Gruijters naar d66. Wiegel presenteerde zich in het pamflet *Een partijtje libre* van 1968 als een anti-Van Mierlo, zonder pretenties.³ Wanneer de politiek de maatschappelijke ontwikkelingen niet kon volgen, moest er volgens hem iets veranderen aan de mentaliteit van de politici, niet aan de Nederlandse staatsinrichting. Wiegel bepleitte op een relativerende toon, die nogal afweek van hetgeen op dat moment gangbaar was onder leeftijdsgenoten, voor meer armslag voor parlementsleden en voor een verbreding van de vvd tot een echte volkspartij. Na de nacht van Schmelzer en de val van het kabinet-Cals in 1966 was de verwarring groot onder de confessionele kiezers. De vvd kon gaan oogsten, mits de juiste strategie werd gevolgd.

Het is waarschijnlijk Wiegels grootste verdienste geweest dat hij een doorbraak wist te forceren bij die confessionele kiezers, vooral in het katholieke Zuiden. Onder zijn leiding haalde de vvd bij de verkiezingen van 1972 22 zetels (+ 6) en bij die van 1977 28. Wiegel verzilverde de polarisatiewinst. Hij keerde zich fel tegen de pvdA, de partij die voortdurend probeerde de confessionele partijen uit elkaar te spelen. Tegelijkertijd voedde hij de vrees van de traditionele, behoudende stemmers op kvp, arp en chu dat hun partij bezig was af te glijden naar het socialisme. Zij konden hun stem veiliger bij de vvd parkeren. Geduldig wachtte Wiegel in 1977 op een uitnodiging van de door de pvdA verguisde cda-leider Dries van Agt. Hij werd beloond. Tijdens de formatie van het kabinet-Van Agt-Wiegel stelde de vvd-leider zich wel erg soepel op. Hij wilde de voorstanders in het cda van samenwerking met Den Uyl (de latere ‘loyalisten’, zeven man sterk in de cda-Tweede-Kamerfractie) niet de gelegenheid geven een stok tussen de spaken te steken. Toen Van Agt na een marathonzitting met zijn fractie ten einde raad aan de onderhandelingstafel terugkeerde met een eisenpakket van honderd amendementen op het conceptregeerprogramma, sprak Wiegel: ‘Zeventien van de honderd zijn voor de vvd niet aanvaardbaar en wij gaan nu kijken welke dat zijn!’⁴

Met vriend Dries wist Wiegel de loyalisten weliswaar vier jaar lang van het lijf te houden, maar dat ging ten koste van het beleid. Er kwam meer puin bij dan het kabinet-Den Uyl had laten liggen.⁵ In zijn eigen partij kwam Wiegel onder vuur te liggen, maar de critici bezweken onder zijn machtswoord. In 1981 verloor de regeringscoalitie cda-vvd haar meerderheid. Wiegel voorzag langdurige samenwerking tussen socialisten en christen-democraten en koos voor de luwte van het commissariaat van de Koningin in Friesland. Privé-omstandigheden speelden een doorslaggevende rol bij die beslissing. Wiegels vrouw kwam in novem-

ber 1980 om het leven na een auto-ongeluk. Hij hertrouwde in april 1982 en wilde in Friesland een nieuw gezinsleven opbouwen.

Wiegels opvolgers werden sindsdien hinderlijk gevolgd door ‘het orakel uit Ljouwert’. Henk Vonhoff, rivaal uit de jaren zeventig, vat dit als volgt samen: ‘De manier waarop Wiegel zich na 1982 via de media tot de partij heeft gericht is schadelijk geweest voor de vvd. Wat Wiegel deed was van de bok afstappen, doorlopend suggereren dat hij er misschien op terug zou komen en tegelijkertijd doen alsof hij er weer op zat.’ Wiegel reageerde quasi-onschuldig: ‘Ik liet iets in de krant zetten, als een groeiende groep mensen in de vvd vond dat het de verkeerde kant opging.’ De partijtop las dan in *De Telegraaf*, Wiegels lijfblad, koppen als: ‘Voorhoeve, die ken ik alleen van televisie’ – terwijl Voorhoeve al meer dan twee jaar de Tweede-Kamerfractie van de vvd leidde – of: ‘Als iemand Voorhoeve wil wippen, zal ik me daar zeer tegen verzetten’ – op een moment dat diens leiderschap onomstreden leek.⁶ Ed Nijpels en Joris Voorhoeve ervoeren hun befaamde partijgenoot als een hypotheek op hun functioneren, terwijl Wiegels eigen reputatie bij ‘de mensen in het land’ alleen maar beter werd. Frits Bolkestein hield hem voortdurend op afstand, een *modus vivendi* waarmee Wiegel weinig gelukkig was. Neerdalen vanuit de Friese hemel in de landelijke politiek werd hem onmogelijk gemaakt.

Is Wiegel tevreden met de troostprijs die hij in 1995 kreeg, het lidmaatschap van de Eerste Kamer? Wat kunnen we nog van hem verwachten? Hij ligt niet goed bij liberalen die in paars geïnvesteerd hebben en bij de veertigers in de vvd-Tweede-Kamerfractie. De Dijkstallianen kennen hem niet. Maar veel Telegraaflezers, driekwart van de vvd-aanhang en zijn oude vrienden in de partij dragen hem op handen. In populariteitspolls scoort hij altijd hoog. ‘De mensen in het land’ zien in hem een toekomstig minister-president. Wiegel geniet van dit soort speculaties en doet er vaak zelf nog een schepje bovenop: ‘Als ze belden zou ik er zeker heel serieus over nadenken. Het zou mooi zijn natuurlijk: de eerste vvd-minister-president van Nederland. Ik geloof dat ik dat wel zou willen’, vertelde hij in augustus 1999 aan het maandblad *Opzij*.⁷ Hij is nu 58 jaar, drie jaar jonger dan Kok. Drees was 62 toen hij voor het eerst premier werd. Wiegel beidt zijn tijd tot paars uiteenvalt of tot het poldermodel vastloopt.

Een politiek fenomeen

Wiegel valt op door zijn bijzondere stijl, politieke intuïtie en charisma.⁸ Hij heeft een groot gevoel voor publiciteit en kiest op het juiste moment populaire thema’s om zich te profileren. Kamerstukken doen hem weinig; hij haalt de onderwerpen uit de krant of vangt signalen op uit het publiek. Zijn populistische aanpak is gericht op de gewone, hardwerkende Nederlander, die van nature behoudend is, vooral als het gaat om de uitkeringstrekkers, de hypotheekrente of om z’n eigen auto. Wiegel doet het goed op tv. Hij weet precies wanneer de camera’s draaien en kijkt dan meteen de huiskamer in ‘met die stomme blik van een koe, die over de wei staart’, aldus Marcus Bakker van de CPN, geen fan.

Wiegel bedient het electoraat zowel buiten als binnen het parlement. Hij is een liefhebber van het politieke steekspel, leest in zijn vrije tijd graag over anekdotische voorvallen in de parlementaire geschiedenis. Met eenvoudige taal, ontwapenende humor, oneliners en een enkel argument probeert hij zijn tegenstanders erin te laten tuinen. Tot mateloze irritatie van allerlei politici die net een beetje te serieus met hun neus in een dossier zitten. In het verle-

JOHAN VAN MERRIËNBOER

den verweten zij Wiegel oppervlakkigheid, beginselloosheid en politiek opportunisme, kortom: een on-Nederlandse wijze van politiek bedrijven. Hij was immers niet gesneden uit het donkere calvinistische hout, voortdurend met het vingertje omhoog, noch uit het lichte Bourgondische, van nature geneigd tot harmonie. Met boerenleider Koekoek en Marcus Bakker vormde hij in het begin van de jaren zeventig een club van politieke branieschoppers die de kunst van de Britten hadden afgekeken. Hun 'onthechte' stijl sloeg goed aan in een tijd van ontzuiling en polarisatie. Wiegels schelmenstreken in de Haagse politiek leverden hem veel sympathie op bij de man in de straat. PvdA-voorman Ed van Thijn beschouwt Hans Wiegel nog altijd als de beste oppositieleider sinds de Tweede Wereldoorlog.⁹

Een ander typerend element is Wiegels vormelijkheid. Hij zit goed in het pak, is welgemanierd en geeft voortdurend blijk van menselijke belangstelling; een man van sfeer die makkelijk vrienden maakt, met de fles Berenburg zo nu en dan binnen handbereik. In de politiek is dat belangrijk, want het draait uiteindelijk allemaal om personen. Twee voorbeelden. Na het gedram van Den Uyl ervoer Van Agt Wiegel in 1977 als een verademing. Het klikte meteen. En in zijn Friese tijd bedreef Wiegel bij voorkeur politiek per Statenjacht, niet alleen over provinciale zaken. Hij verzamelde de juiste mensen om zich heen, zodat hij een bepaalde deal kon sluiten, of om op de hoogte te blijven van de laatste ontwikkelingen.

In Wiegels etiquetteboekje staat dat hij nimmer toegeeft aan politieke druk. Zelfs de schijn leidt tot gezichtsverlies. Druk op Wiegel werkt in de regel averechts. Afpersingspraktijken behoren niet tot de goede politieke omgangsvormen. Wiegel-privé is introvert, gesteld op traditionele normen en waarden. Hij is persoonlijk tegen abortus en euthanasie, maar vóór toepassing van de doodstraf. Hij is ooit korte tijd lid geweest van het Humanistisch Verbond, maar voelde zich er niet thuis. Zijn paternalisme komt onder andere naar voren in zijn afkeer van het gekozen burgemeesterschap. Hij vreest dat half Nederland dan gerund zal worden door plaatselijke kroegbazen.

De nacht: het politieke klimaat

VVD-onderhandelaar Bolkestein had zijn D66-collega Borst tijdens de formatie van 1998 gewaarschuwd: 'Els, je weet dat de Eerste Kamer geen regeerakkoord tekent.' Hij had namelijk van zijn eigen senaatsfractie niet de garantie gekregen dat zij voor het correctief referendum zou stemmen.¹⁰ Hun opvolgers als politiek leider, Hans Dijkstal en Thom de Graaf, waren op de hoogte van deze weeffout. Een goed gesprek van man tot man had de lucht kunnen klaren. In plaats daarvan monopoliseerde D66 de cadeautjes die de partij gekregen had, in ruil voor haar deelname aan Paars II. De partij wilde bij de volgende verkiezingen kunnen pronken met eigen kroonjuwelen, zodat een herhaling van het debacle uit 1998 voorkomen kon worden. Wiegel vond het maar niks. D66 vormde volgens hem een veiligheidsrisico voor Paars II.¹¹

In maart 1999 werd duidelijk dat het referendum wankelde. De uitslag van de Provinciale-Statenvierkiezingen van 3 maart dwong de regering het voorstel erdoor te jassen, vóór de nieuwe Eerste Kamer geïnstalleerd zou zijn. In de nieuwe samenstelling kon zij immers niet rekenen op een tweederde meerderheid. De VVD-senatoren Wiegel en H. Heijne Makkreel lieten daarop weten vast te willen houden aan hun stem in eerste lezing: tegen. D66 antwoordde met een paardenmiddel: de dreiging het kabinet te laten vallen.¹² Nadat vrijwel elk prominent D66-lid hem was voorgegaan, eiste De Graaf in een televisie-interview op 14 mei

dat alle vvd-senatoren vóór het correctief referendum zouden stemmen. Daarmee stelde hij Wiegel in de gelegenheid de hoofdrol te spelen.

De politieke barometer stond op dat moment tussen onbestendig en slecht in. Paars II kwam erg moeizaam uit de startblokken. De ene minister zuchtte onder een affaire met dioxinekippen, de andere werd geconfronteerd met cocaïnedoorvoer, weer een ander met een Varkenswet die rammelde, een vierde met nieuwe onthullingen over Srebrenica. In strijd met het regeerakkoord stemde D66 in de Tweede Kamer tegen Twentestad. Minister Peper was *not amused*. Een aantal bewindslieden vormde het mikpunt van kritiek in de Bijlmer-enquête. Van de D66-ministers leek alleen Roger van Boxtel er nog zin in te hebben. De onbestendigheid hing mede samen met de leiderschapswisselingen in de coalitiepartijen. Het werd tijd dat de nieuwe stuurder hun tanden lieten zien. In dit schrale klimaat zou het correctief referendum door de senaat behandeld worden, kort voor het reces. Een groot deel van de senatoren zou daarna niet meer terugkeren. Dan kunnen er rare dingen gebeuren.

‘Maar toch, wat een schouwspel!’¹³

Er bestaan drie uitvoeringen van de nacht van Wiegel: de rechtstreekse televisie-uitzending, de platte tekst in de *Handelingen*¹⁴ en de krantenverslagen. Op tv was een indrukwekkend decor te zien van een chique sociëteit waar oudere heren een partijtje libre spelen. De Eerste Kamer is waarschijnlijk het enige (deel)parlement ter wereld waar de verschillende fracties gezellig door elkaar zitten. Wiegel schreed voortdurend door het beeld, zich welbewust van de kijkers in het land. Het debat werd steeds leuker. Tijdens de schorsingen werden de senatoren geïnterviewd. Het lukte een aantal van hen niet om het glas oude jenever buiten beeld te houden. De sfeer was ontspannen. Minister Peper verdedigde het voorstel op indrukwekkende wijze: erudiet en losjes tegelijk, passend in de Eerste Kamer. De plotselinge bekering van kamerlid Bierman (de Groenen) wekte verbazing bij zijn collega's. Hij had in de media gedreigd tegen te stemmen, maar toonde zich in tweede termijn tevreden over de toezeggingen die hij had afgeleid uit de lichaamstaal van de minister! Met rood aangelopen hoofd beschuldigde Wiegel hem van opportunisme.

Tussen de bedrijven door lukte het een van de verslaggevers van het tv-programma Den Haag Vandaag Thom de Graaf voor de microfoon te krijgen. Hij herhaalde zijn dreigement in harde bewoordingen. Misschien was dit voor Wiegel de druppel die de emmer deed overlopen. Daarna volgde nog het handje van Wiegel aan Kok, het halve ‘onaanvaardbaar’ van de minister-president en een sterk optreden van Wim de Boer (GroenLinks), die tevergeefs probeerde zowel Kok als de vvd-fractie bij het debat te betrekken: ‘Wat doet de minister-president hier als hij het onaanvaardbaar niet komt uitspreken? (...) Waarom maakt de vvd ons niet duidelijk wat de conclusie van haar schorsing is?’ Er kwam geen antwoord op. Na een korte stemming zouden alle Eerste-Kamerleden nog met de laatste trein naar huis kunnen. vvd-fractieleider Ginjaar strompelde vervolgens naar het spreekgestoelte en deelde met een grafstem mee dat één van zijn fractiegenoten op principiële gronden zijn steun aan het voorstel niet kon geven. Een onverwacht slot, dat nog gevolgd werd door een daverende knal: de tegenstemmer bleek niemand minder dan vvd-erlid Hans Wiegel. De zaal schrok ervan. Kok en Peper keken elkaar vertwijfeld aan, schudden het hoofd en haalden de schouders op. Fotografen klommen op de Kamerbankjes. Van de eerste reacties bleef niet veel hangen. Het laatste beeld was dat van Wiegel, die het Kamer-

JOHAN VAN MERRIËNBOER

gebouw verliet met z'n jas over de arm. Terwijl hij in de auto stapte, juichte een van de omstanders: 'Dank U wel, mijnheer Wiegel!'

In de *Handelingen* ontbreken weliswaar de kleur en het geluid, maar de gewisselde argumenten komen op papier beter tot hun recht. Het CDA liet bij monde van Cees van Dijk weten dat de reputatie van de Eerste Kamer op het spel stond. Zijn partij keerde zich helemaal tegen de fopspeen van het correctief referendum. Tijdens het debat werd hem tegengeworpen dat in het verleden vooraanstaande christen-democraten zich positief over het referendum hadden uitgelaten: Barend Biesheuvel, Ernst Hirsch Ballin, Elco Brinkman. Van Dijk ging er niet op in. Eric Jurgens van de PvdA stak een uitvoerige historische uiteenzetting af, beginnend bij de pacificatie in 1917. Interessant, maar niet erg relevant. Verschillende woordvoerders verbaasden zich over de enorme *media coverage*. J.A. Schoondergang-Horikx van GroenLinks wees erop dat het jaar daarvoor het grondwetswijzigingsvoorstel over vervanging van volksvertegenwoordigers bij zwangerschap in tweede lezing in de Eerste Kamer was gesneuveld. 'De heren van de media vonden dat onderwerp kennelijk niet interessant.' Bob Ruers (SP) meende dat De Graaf met zijn dreigementen een stap te ver was gegaan.

Wiegel richtte zijn pijlen in eerste termijn op de aanvaarding in tweede lezing door de Tweede Kamer van een amendement-Scheltema en op de aanvullende informatie die minister Peper aan de senaat had verstrekt. Hij was kennelijk op zoek naar nova, nieuwe zwakke plekken. Peper weerlegde de kritiek, maar werd vervolgens in de wielen gereden door Hensing van D66: 'Mijn fractie is stellig van oordeel dat wij nu als het ware de voet tussen de deur moeten zetten en die deur, als het nodig mocht blijken, op enig moment verder moeten openwrikken.' Wiegel antwoordde daarop: 'Het principe "nu de voet tussen de deur" leidt ertoe dat er in onze kring principiële bezwaren zijn, ook op dit moment, tegen dit voorstel.' Hij wees nog even fijntjes op het stemgedrag van de D66-fractie in de Tweede Kamer inzake Twentestad.

De kern van Wiegels betoog bestond uit de volgende passage:

'De minister heeft gezegd, dat hij de representatieve democratie een goed hart toedraagt. Dat doen wij allemaal. Hij heeft ook gezegd: de burgers zijn tegenwoordig niet meer zo geboeid door onze vertegenwoordigende democratie. Dat is een heel belangrijk punt bij de weging van dit voorstel. Als het zo is dat de burgers niet meer zo geboeid zijn door onze vertegenwoordigende democratie, wat is dan de oorzaak en vooral wat is dan de remedie? Is een grondwetswijziging als deze dan de remedie of is er een andere remedie tegen het thans weinig geboeid zijn van de burgers door onze vertegenwoordigende democratie? Kun je daar ook wat aan doen door de wijze van politiek bedrijven? Politiek bedrijven met overtuigingskracht, op basis van beginselen, met hartstocht. Onze opvatting is dat onze representatieve parlementaire democratie zo sterk mogelijk moet zijn en dat het onze taak is, als volksvertegenwoordigers, die democratie te doen leven in de harten van de burgers van ons land. Onze opvatting is dat je onze democratie niet versterkt door structuren aan te passen, maar dat je die democratie versterkt door politiek zo te bedrijven, dat de kiezers, dat de burgers in ons land, voelen dat wij, volksvertegenwoordigers, er zijn voor hen en dat wij naar beste kunnen de verantwoordelijkheid die wij dragen waar maken, onze standpunten helder uiteenzetten, moed tonen, ook onaangename beslissingen durven nemen, voor onze opvattingen staan. Zo dient naar onze opvatting onze parlementaire democratie te worden versterkt.'

In het debat zelf leek deze passage een beetje uit de lucht te komen vallen. Later werd ze door de pers opgepikt en geprezen. Al in 1968 schreef Wiegel: 'Het zit hem minder in de gewoonten en regels dan in de houding van de politieke partijen en de mentaliteit van de politici. (...) Twintig Kamerleden van groot kaliber in het parlement zijn betere heelmeeesters voor de malaise dan wat voor verandering van ons kiesstelsel ook.'¹⁵ Peper antwoordde in tweede termijn dat het talent van een Kamerlid juist aangescherpt werd door de mogelijkheid van een referendum. Hessing krabbelde nog een beetje terug. Kok sprak de toverformule uit waaraan zijn adviseurs waarschijnlijk urenlang hadden gesleuteld: 'Indien onverhoopt, mede als gevolg van onvoldoende steun vanuit deze fracties [vvd, pvdA en D66, JvM] het grondwetsvoorstel niet zal worden aanvaard, dan zou dit de ruimte die aan het kabinet ter beschikking staat om zijn werk nog voort te zetten, wel zeer ernstig aantasten.' Het hielp allemaal niet.

Reacties

Vanaf de eerste dag gingen de media met 'de nacht van Wiegel' aan de haal: wat was het *masterplan*? Wie zat er allemaal in het complot? Van alles en nog wat werd erbij gesleept. Wiegel werd neergezet als held (*De Telegraaf*) of schurk (D66, een aantal ministers). Collega-senator Wim van Eekelen (vvd) onthulde dat Wiegel hem op het laatste moment overtuigd had vóór te stemmen! Oppositieleider Jaap de Hoop Scheffer riep al om verkiezingen nog voordat Kok de koningin zijn ontslag had aangeboden. Het CDA meende dat het kabinet altijd al stuurlaas was geweest en voortmodderde van incident naar incident. PvdA-leider Ad Melkert vroeg zijn collega Dijkstal of Wiegel een voorbehoud had gemaakt op het vvd-verkiezingsprogramma, waarin het correctief referendum was opgenomen. Minister Frank de Grave (vvd) was ervan overtuigd dat de nacht van Wiegel niet meer dan een rimpeling in de parlementaire geschiedenis zou zijn.¹⁶

Parlementair journalist Willem Breedveld van *Trouw* was verrukt over het optreden van Wiegel en 'de herontdekking van de politiek als strijd'. Hij was ervan overtuigd dat een lijmpoging zou mislukken en dat D66 niet zou terugkeren in een nieuw kabinet. J.A.A. van Doorn daarentegen schreef in *HP/De Tijd*: 'Het einde van Paars II is een non-issue. Het sop is de kool niet waard en de grote partijen kunnen gewoon doorregeren. Waarom zoveel opwinding?' Volgens Van Doorn was het een fascinerende voorstelling geweest met als ontknoping een scène die meteen klassiek was geworden. 'Dat parlementaire democratie zo mooi kan zijn.' Tv-columnist Ronald Plasterk stelde op 23 mei in het tv-programma Buitenhof de overbodigheid van D66 vast: '1966-1999. 33 jaar. De leeftijd van Jezus. Tijd voor een hemelvaart.'¹⁷

Zelfs de minister-president reageerde emotioneel. Hij verloor zijn beheersing op 21 mei in het tv-programma *NOVA*. Wiegel had volgens hem met open ogen, willens en wetens de paarse coalitie opgeblazen. Hij had hem kort voor de stemming de hand geschud en gezegd dat de premier uitstekend gesproken had, maar hij had niet verteld dat hij tegen zou stemmen. 'Dat was niet fair, kwestieus en niet *straight*. Dat vond ik echt beneden de maat, dat is mij diep tegengevallen.' Wiegel antwoordde in *NRC Handelsblad*: 'Ik heb helemaal geen hekel aan paars. Misschien was mijn motief wel dat ik het gewoon een heel erg zwak wetsvoorstel vond en verder niets.' De verantwoordelijkheid voor de val van het kabinet lag volgens hem bij D66.¹⁸ Toen er op 15 juni 1999 in de Eerste Kamer gedebatteerd werd over 'de rol van de Eerste Kamer in de jongste kabinetscrisis', liet Wiegel verstek gaan, tot ongenoegen van Wim de Boer.

JOHAN VAN MERRIËNBOER

Spotprent Jos Collignon, de Volkskrant, 21 mei 1999.

Kortetermijneffecten

Aanvankelijk zag het er somber uit voor informateur Herman Tjeenk Willink. Hij was op 21 mei door de koningin aangewezen om te onderzoeken of er gelijmd kon worden. De politieke leiding van D66 had zich aanvankelijk ingegraven, maar in het pinksterweekeinde van 23 en 24 mei daalde de Heilige Geest neer over de democraten. In de opiniepeilingen stond de partij op zwaar verlies. De onderhandelingen kwamen langzaam op gang en werden gevoerd onder druk van het naderende debat over de Bijlmerenquête, een complicerende factor. Het plotselinge vertrek van D66-minister Hajo Apotheker werd met grote verbazing ontvangen, maar gooide verder geen roet in het eten. Op 3 juni slaagde de lijmpoging. Het correctief referendum werd voorlopig consultatief gemaakt. Kleinere hervormingsvoorstellen op staatkundig gebied werden gekoppeld aan een strakker tijdschema.¹⁹ Het kabinet besteedde de zomervakantie aan herbezinning en kabinetsberaad-met-de-benen-op-tafel. *De Volkskrant* publiceerde op 14 juli een prachtige kleurenfoto op de voorpagina van een ontspannen kabinet in de tuin van het Catshuis. Er werd gelachen. Rick van der Ploeg wandelde over het gras, Roger van Boxtel maakte een knappe handstand.

Op dit moment – september 1999 – springen drie effecten van de nacht van Wiegel in het oog. Ten eerste het begin van een discussie over de bewerktuiging van de Eerste Kamer. In essentie ging het om een botsing tussen het politieke primaat van de Tweede Kamer en het vetorecht van de Eerste. Moet er in de toekomst naar worden gestreefd ook de handtekening van de regeringsfracties in de senaat onder het regeerakkoord te krijgen? Kan worden volstaan met het toekennen van een terugzendrecht aan de Eerste Kamer?²⁰ Wie de ledenlijst van de nieuwe Eerste Kamer bekijkt, zal zich verbazen over het grote aantal (voormalige)

politieke zwaargewichten op die lijst. Dat belooft wat de komende vier jaren met, zoals gezegd, Wiegel op de wip.

Het tweede effect heeft betrekking op de populariteit van Paars. Kok zei daarover in *Vrij Nederland*:

‘Ik weet een paar dingen. Het vertrouwen in het kabinet is vanaf dat moment [de val van het kabinet, JvM] radicaal ingestort. We stonden rond de vijftig procent en we zijn in één klap gedaald tot rond de dertig. Je gaat zo in één keer twintig punten onderuit. Kiezers houden niet van ruzie, zeker niet als ze voor vier jaar een mandaat hebben gegeven. Daarna moeten politici hun werk doen en niet te veel naar hun Haagse navel zitten staren. Dat beeld is na het herstel van de breuk maar ten dele weggenomen. De breuk is dan wel gelijmd, maar nog merkbaar en voelbaar. Dat hebben de burgers natuurlijk messcherp door, die zijn niet op hun achterhoofd gevallen. Het is de afgelopen weken te veel om partijpolitiek gedoe blijven draaien. Daar moeten we van de zomer een punt achter zetten.’²¹

Paars stond onder zware druk. *De Telegraaf* opende op 29 juni gretig met de kop: ‘Wiegel voorziet eind Paars II’. Een NCRV-Netwerk-uitzending over ‘Vijf jaar Kok’ uit diezelfde periode was in feite een gênante poging tot karaktermoord op de minister-president. Uiteindelijk leek in augustus het tij te keren, toen het Centraal Planbureau met een belastingmeevaller van f 1,6 miljard op de proppen kwam. De economie groeide harder dan verwacht. Het opstellen van de verschillende begrotingshoofdstukken was een peulenschil. De PvdA pleitte zelfs voor een verhoging van het defensiebudget! Even wachten tot de polls dit oppikken.²²

Punt drie: er komt enige discussie over de verhouding tussen overheid en burger. Hoe kan de legitimatie van politieke gezagsdragers worden opgekrikt? Minister Peper zwengelt het aan. Hij schreef de nacht van Wiegel en andere paarse perikelen van zich af in een degelijke, politicologische verhandeling: ‘Op zoek naar samenhang en richting. Een essay over de veranderende verhoudingen tussen overheid en samenleving.’²³

Precedenten

De nacht van Wiegel was uniek: een niet eerder vertoonde samenloop van omstandigheden met een paar nieuwtjes, rechtstreeks op de televisie. De twee beroemdste nachten uit de parlementaire geschiedenis waren die van Kersten uit 1925 en van Schmelzer uit 1966. Beide nachten leidden tot diepe crises. De geslaagde lijmpoging na de nacht van Wiegel bracht de crisis terug tot niet meer dan een incident. En dat was het ook. Een kabinet valt pas als een van de partners er genoeg van heeft. Dat bleek niet het geval te zijn. Er was geen ruzie in de coalitie of tussen het kabinet en de Tweede Kamer, zelfs niet tussen het kabinet en een ruime meerderheid van de Eerste Kamer. Bij de val van minister Van Karnebeek in 1927 over een Belgisch-Nederlands verdrag was er eveneens een conflict tussen de beide Kamers, maar de minister vond toen een ruime senaatsmeerderheid tegenover zich. In de nacht van Kersten draaide het om een amendement dat beoogde het gezantschap bij het Vaticaan op te heffen. De katholieke politieke leider W.H. Nolens waarschuwde toen dat zijn fractie geen steun zou geven ‘aan welk kabinet dan ook, voortgekomen uit groepen, aan welke medewerking de opheffing van deze gezantschapspost zou zijn te wijten’.²⁴ Thom de Graaf richtte een vergelijkbare waarschuwing aan het adres van de verkeerde Kamer. Dat is *not done*.

JOHAN VAN MERRIËNBOER

Het stellen van de kabinetskwesitie in de Eerste Kamer is niet ongewoon.²⁵ De formule van Kok – door De Hoop Scheffer getypeerd als ‘driekwart machtswoord’ – klonk in de senaat voor het eerst. Kok wilde Wiegel c.s. de ruimte geven overstag te gaan zonder gezichtsverlies. Het probleem met een machtswoord is bovendien dat de voorstanders uit politieke overwegingen tegen kunnen gaan stemmen. Sinds 1945 zijn er veertien grondwetsvoorstellen verworpen door de Eerste Kamer.²⁶ In geen enkel geval maakte de regering er een halszaak van. Dat deed zij wel bij het debat over de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië in december 1949. Daarover zo meteen meer.

Herkenbaar in de parlementaire geschiedenis is het verschijnsel dat leiderschapswisselingen spanningen opleveren. Territoria moeten worden afgebakend, posities opnieuw bevochten. Hoe dominant de oude leider was, des te groter de leemte en des te heviger de strijd. De opvolgers van Romme, Den Uyl en Lubbers hebben dat aan den lijve ondervonden. Het vertrek van Bolkestein kwam hard aan en lijkt door de partij nog niet helemaal te zijn opgevangen. De vvd heeft ook een traditie van rivaliteit tussen kopstukken. Een klein aantal politieke leiders heeft zo’n onverwoestbare reputatie dat ze het bonter kunnen maken dan anderen. Wiegel is daar een voorbeeld van, maar ook van Colijn en Lubbers zijn voorbeelden te geven. Van Mierlo liet in het Kamerdebat over de zaak-Bouterse in augustus 1997 een staaltje zien.

‘Lijmen’ was al eerder vertoond: bij de jenevercrisis van 23 december 1960 tot 3 januari 1961 (een machtsstrijd binnen de ARP, die tot uitbarsting kwam nadat de mannenbroeders van de Tweede-Kamerfractie de jeneverkruik flink hadden laten rondgaan)²⁷ en bij de Huurwetcrisis van 17 mei tot en met 2 juni 1955. In het laatste geval wilde de PvdA-fractie de tanden laten zien aan het kabinet Drees-III. Aan de referendumcrisis lag een parallel motief ten grondslag: D66 wilde kracht uitstralen. Bij lijmen gaat het om méér dan bedrijfsongevallen. Er heerst doorgaans een ‘ongezond’ politiek klimaat, dat genezen moet worden. Een van de partners vindt dat hij te weinig aan z’n trekken komt.

Was het ooit zo spannend? Bij de stemming over de invoering van de Leerplichtwet in 1900 gaf uiteindelijk één stem de doorslag. Dat is een beroemd voorbeeld, maar het is wel vaker voorgekomen bij minder belangrijke wetten. Er zijn crises uitgebroken om een enkele stem, zoals het hierboven genoemde voorbeeld uit 1955. Of juist niet: bij de stemming over de soevereiniteitsoverdracht werd precies de vereiste tweederde meerderheid gehaald. Onder zware druk ging de Eerste Kamer toen akkoord. Senaatsvoorzitter en staatsrechtsgeleerde Roelof Kranenburg verliet op een bepaald moment zelfs zijn voorzitterszetel om op een cruciaal punt een bijdrage aan het debat te leveren.

Lollig, maar onconstitutioneel, deloyaal en onverantwoordelijk

Het betoog van Kranenburg kwam erop neer, dat degene die breekt, zonder dat hij in staat is een nieuw kabinet te formeren, constitutioneel verantwoordelijk is voor zijn daad. Hij mag zich niet verschuilen achter het veto van de minderheid. Preciezer:

‘Wanneer gij door een votum de regering in de onmogelijkheid stelt om aan het bewind te blijven, moet gij bij het afwegen van de motieven ook afmeten de kansen voor de vorming van een nieuw Kabinet. Als gij dat niet doet, verzaakt gij uw plicht. Men kan van een Kabinet niet vorderen dat het verantwoordelijk zou blijven voor de Regering, als de Kamer het dit Kabinet

onmogelijk maakt om de politiek te voeren, die het juist acht. Daarom kan men niet zeggen: *Après notre vote le déluge*. Neen, gij zijt, wanneer gij hier stemt, wel degelijk verplicht u rekenschap te geven van het feit: hoe moet er een nieuw Kabinet worden gevormd, dat een andere politiek voert?²⁸

Wiegel gaf zich daar geen rekenschap van. Hij maakte het het kabinet onmogelijk een belangrijk punt uit zijn regeringsprogram te verwezenlijken, zonder dat hij een alternatief aanreikte. Wiegel gedroeg zich inconstitutioneel.

Bij de stemming over het referendum telde voor Wiegel het principiële argument zwaarder dan de binding met zijn eigen partij, de partij die duidelijke afspraken had gemaakt met D66 en PvdA. Wiegel trok zich van die binding weinig aan en kon zich aan de afspraken onttrekken vanwege het feit dat senaatsfracties geen regeerakkoord tekenen. Wiegel had echter geen voorbehoud gemaakt bij het vvd-verkiezingsprogram, waarin de invoering van het correctief referendum ondersteund werd. Dat was buitengewoon slordig. Zijn partij mocht er immers van uitgaan dat haar kandidaat zich hield aan hetgeen binnen de vvd was afgesproken. Zonder die zekerheid ben je als coalitiegeenoot niet helemaal betrouwbaar. Tegenover Paars lijkt Wiegel zich op te stellen als de CDA-loyalisten uit de periode Van Agt-Wiegel. In een interview zei Wiegel daarover in 1980: 'Nee, de vvd-fractie heeft géén loyalisten. Wel is het zo dat stromingen in de fractie enige tijd hebben gestreefd naar een kabinet van PvdA en vvd, maar deloyaal ten opzichte van de eigen groep, ten opzichte van het kabinet én tegenover de regeringspartner zijn ze nimmer geweest. Ik denk ook dat een partij als de vvd dat niet zou aanvaarden.'²⁹ Wiegel gedroeg zich op 19 mei 1999 deloyaal ten opzichte van zijn eigen groep, ten opzichte van het kabinet én tegenover de regeringspartners.

Ten slotte: Wiegel had weliswaar de moed, maar liep hard weg nadat hij de carambole gemaakt had. Hij heeft zijn stemgedrag eigenlijk nooit goed uitgelegd. Hij koos de politieke aanval aan de verkeerde zijde van het Binnenhof, speelde het biljartspel, maar kon niet betalen. Het kabinet werd demissionair, terwijl het in Kosovo oorlog voerde. Wiegel gedroeg zich dus ook onverantwoordelijk. Maar hij blijft de grootste politieke humorist uit onze parlementaire geschiedenis.

Noten

- 1 'Nederland bleef op voor de "nacht van Wiegel"', *De Telegraaf*, 20 mei 1999.
- 2 Interne partijnotitie Van Riel, 10 maart 1972, aangehaald in: Patrick van Schie, 'Rode vlammen en blauw bluswater. vvd-positionering tegenover de PvdA tussen 1971 en 1982', *Liberaal Reveil* 39 (1994) nr. 1, p. 3.
- 3 Hans Wiegel, *Een partijtje libre* (Den Haag en Rotterdam 1968). De titel was een verwijzing naar *Tien over rood. Uitdagingen van Nieuw Links aan de PvdA* (Amsterdam 1966).
- 4 Jan Hoedeman, *Hans Wiegel en het spel van de macht* (Den Haag 1993) p. 208.
- 5 In de periode 1978-1981 steeg de werkloosheid van 200.000 naar 500.000, liep het financieringsstekort op van 3,8 naar 9,4% en groeiden de collectieve uitgaven van 62,5 naar 72,4% van het nationaal inkomen.
- 6 Vgl. Hoedeman, *Hans Wiegel*, p. 41, 223 en 227.
- 7 De rest van de media volgde als papegaaien. Vgl. 'Wiegel wil wel premier worden', *de Volkskrant*, 26

JOHAN VAN MERRIËNBOER

- aug. 1999; 'Hans Wiegel denkt weer eens hardop na over zijn toekomst', *NRC Handelsblad*, 27 aug. 1999.
- 8 Vgl. voor het volgende: Robbert Ammerlaan, 'Hans Wiegel gaat het helemaal maken', *Haagse Post*, 22 dec. 1970; G. Puchinger, 'Gesprek met minister Wiegel', *AR Staatskunde* 50 (1980) nr. 9, p. 355-362; Van Schie, 'Rode vlammen en blauw bluswater', p. 3-16; Hoedeman, *Hans Wiegel*, passim.
- 9 Hoedeman, *Hans Wiegel*, p. 90 e.v.
- 10 Cees Banning en Gijsbert van Es, 'vvd-senator Wiegel over de kabinetscrisis: "Ik heb helemaal geen hekel aan paars"', *NRC Handelsblad*, 2 juni 1999.
- 11 *PvdA-vlugschrift* 5 (1998) nr. 131, 7 nov. 1998.
- 12 'Referendum wankelt door senatoren', *de Volkskrant*, 6 maart 1999; 'D66 dreigt met crisis om referendum', *de Volkskrant*, 8 maart 1999; vgl. C.A.J.M. Kortmann, 'Paarse trucs', *Nederlands Juristenblad* 75 (1999) nr. 11, 19 maart. Volgens Kortmann riekte het naar politiek onfatsoen een voorstel door de senaat te loodsen dat op het conto moest worden geschreven van een partij die door de Statenverkiezingen van 3 maart eigenlijk nauwelijks meer in de nieuwe Eerste Kamer vertegenwoordigd zou zijn.
- 13 J.A.A. van Doorn, 'Mooi televisietoneel', *HP/De Tijd*, 28 mei 1999.
- 14 Zie www.sdu.nl/handelingen of www.overheid.nl/op/.
- 15 Wiegel, *Een partijtje libre*, p. 15.
- 16 Joost Oranje, 'Ginjaars rondje bepalend voor geschiedschrijving', *NRC Handelsblad*, 22 mei 1999; 'Wiegel stort kabinet in crisis', *de Volkskrant*, 19 mei 1999; 'De Nacht van Wiegel', *CDActueel* 19 (1999) nr. 6, 22 mei; Robert Giebels, 'Paars II zuchtte onder I', *NRC Handelsblad*, 20 mei 1999; 'Ook partijgenoten weten niet wat Wiegel bezielde', *de Volkskrant*, 20 mei 1999.
- 17 Willem Breedveld, 'Afscheid van de paarse polder', *Trouw*, 22 mei 1999; Van Doorn, 'Mooi televisietoneel'; 'Opwindende nachten. Dagboek van Wim de Boer', *GroenLinks Magazine*, juni 1999, p. 14-15.
- 18 'Kok: "Wiegel heeft willens en wetens Paars opgeblazen"', *De Telegraaf*, 22 mei 1999; Cees Banning en Gijsbert van Es, 'vvd-senator Wiegel over de kabinetscrisis: "Ik heb helemaal geen hekel aan paars"', *NRC Handelsblad*, 2 juni 1999.
- 19 *Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal (HTK) 1998-1999*, Bijl. 26 540, Kabinetscrisis en -formatie 1999, nr. 2, Brief van de informateur.
- 20 Daarover ging een groot deel van het Eerste-Kamerdebat van 15 juni 1999; vgl. de analyse van de informateur (*HTK 1998-1999*, Bijl. 26 540, nr. 2); Willem Witteveen, 'De verwisselde kroonjuwelen. Dertien kanttekeningen bij de Operette van Wiegel', *Socialisme & Democratie* 56 (1999) nr. 6, p. 263-267; Reiner de Winter, 'Het primaat van de Eerste Kamer. Een staatsrechtelijke kanttekening bij de val van "Paars II"', *Nederlands Juristenblad* 75 (1999), nr. 21, 28 mei, p. 956-957.
- 21 Yoeri Albrecht en Oscar Garschagen, 'Wim Kok, een regisseur op zoek naar zijn script', *Vrij Nederland*, 17 juli 1999.
- 22 'Extraatje door meevaller', *De Telegraaf*, 25 aug. 1999; vgl. ook www.politiekebarometer.nl/pbtabel.html.
- 23 Zie: www.nrc.nl/Doc/peper.html.
- 24 P.J. Oud en J. Bosmans, *Staatkundige vormgeving in Nederland*, deel 1, 1840-1940 (tiende druk; Assen en Maastricht 1990) p. 248.
- 25 F.J.F.M. Duynstee, 'Staatsrechtelijke gevolgen van de oorzaken van kabinetwisselingen' in: *Opstellen aangeboden aan prof. mr. dr. G. van den Bergh* (Alphen aan den Rijn 1960) p. 68 wijst op de behandeling van de Grenscorrectiewet in 1949 en de Werkloosheidswet in 1958.

DE NACHT VAN WIEGEL

- 26 *Handelingen van de Eerste Kamer der Staten-Generaal (HEK)*, 1 juni 1999, toespraak Kamervoorzitter Korthals Altes bij het afscheid van de vertrekkende leden.
- 27 Zie ook de bijdrage 'Schrijven Jan, schrijven Jan' van Jan Walravens in dit *Jaarboek*.
- 28 *HEK 1949-1950*, p. 86.
- 29 Puchinger, 'Gesprek met minister Wiegel', p. 361.